

“YUSUP-ZILIXA” DÁSTANÍNÍN JÁMIYETLIK-SIYASIY LEKSIKASÍ

Jumabaev Baxram Bisenbay uli

baxramjumabaev5@gmail.com

Kórkem shıǵarma tilindegi siyasiy-jámiyetlik leksikanı izertlew arqalı sol dáwir tuwralı maǵlıwmat alamız. Qaraqalpaq tilinde de jámyetlik-siyasiy sózler qatlamlı izertlengen. Bul tarawda H.Jumashev[1], D.Seytova, A.Pirniyazova, E.Fayzullaeva Anglichansha-qaraqalpaqsha jámiyetlik siyasiy atamalar sózligi [2], E.Berdimuratov, A.Kamalov Jámiyetlik-siyasiy hám sociallıq-ekonomikalıq terminlerdiń russha-qaraqalpaqsha sózligi [3], A.Pirniyazova, Sh.Smetullaeva Qaraqalpaq tiliniń jámiyetlik-siyasiy terminler sózliklerin[4] atap ótiwimiz múmkin. Sonday-aq, jámiyetlik-siyasiy terminler boyınsha A.Pirniyazova “Пути формирования и развития общественно-политической лексики в современном каракалпацком литературном языке” [5] degen temada kandidatlıq dissertaciya jaqlaydı hám 2017-jılı “Qaraqalpaq tilindegi jámiyetlik-siyasiy leksikanıń qalıplesiw hám rawajlanıw jolları” degen atama menen kitap etip shıǵaradı. 2021-jıl A.Najimov^[6] “Mustaqillik yillarida qoraqalpoq tili ijtimoiy-siyosiy leksikasining rivojlanishi” degen temada doktorlıq dissertaciyasını jaqladı.

Hárqanday xalıq óz aldına bir jámiyet bolıp jasadı. Sol sebepli shıǵarmalar tilinde usı jámiyetke baylanıslı hár túrli atamalar óz kórinisin tabadı. Mine usınday jámiyetlik-siyasiy sózler “Yusup-Ziliyxá”[7] dástanında da ushırasadı. Dástanda mámleketti basqarıw islerine, siyasiy turmısqa, adamnıń sociallıq jaǵdayına baylanıslı qollanǵan sózler kóplep

ushirasadi. Bul tematikalıq toparğa kiretuğın terminlerdiń basım kópshiligi qul iyelewshilik, patshalıq hám onıń basqarıw sistemalarına baylanıslı sózler bolıp tabıladı. Mısalı: xalıq, shax, taxt, sultan, jurt, taxtıráwan, tilxat, guwalıq, kátip, elshi, nama, mahrem, atalıq, inaq, naqıp, aqsaqallar, kátqudalar, dağaza h.t.b.

Mısalı: Ráwiyatlarğa qarağanda, tábiyat saqıylıq etip, pútkil dúnya **xalqına** on ese shıray bağısh etipti. (293). Túsinde Yusup **shaxlarğa** usap hasıl lipaslar kiyip, **taxt** ústinde xalıqtı basqarıp otırğanın kórdi. (293). Tamamı **xalıq** xizmetinde bolıp, neshshe mın **láshker**, **shaxı-gedey** tilegin tiledi. – Bolarsañ álemge **sultan**, qılarsañ **taxt** ústinde jáwlan. (294). Adamzatdur **jurt** kewline tiymese. (294). Bir tastıń ústine lipaslar jawıp, misli **taxtıráwan** etip qoydı. (299). Búgin úsh kún boldı, **patsha** awğa shıgıp, tiriley torğa túsirip uslap alıp ketti, – dedi. (300). Eger biradarım ólmegen bolsa, **patshadan** sorap alıp mağan qossańız. (301). Áy, jigitler “Yusupti sattım” dep **tilxat** beresiz, nabada bir jerde satıp ketsem, izinde hesh kimniń dawı bolmasın, – dedi. (302). **Elim-xalqım** hám qardashım, aman bol. (302). Taymus **xan** jerden sekirip turdı. (304). Taymus **shah taxtqa** shıgıp hayran bolıp otırdı. (304). **Shahan-shah**, bilseńiz haslı-zadımdı. (305). **Kátipke xat** jazdırıp, Mısırğa **elshi** jibermekshi boldı. (305). **Namada** bunday delingen: “Áy, Mısır **shaxı**, meniń bir qızım bar, hár **eldiń patshası jawshı** jiberip ayttırıp atır, biraq qız olardıń hesh qaysısın qabıl etpedi. (305). Bir neshe **elshilerden** bul **namanı** Mısırğa ráwan etti. (305). Ziliyxanı altın bógenege mingizip, bir neshe xizmetkeri hám kániz qızları menen hár saatta saz-sáwbet etip, **atalıq**, **inaq**, **naqıp**, bárshe

aqsaqallar, kátqudalar Mağrib zaminen Mısırğa ráwana boldı. (305). Málik Rayan kóshelerge **dağaza** qaqtırıp, toy-tamasha saltanat penen Ziliyxanı **sarayğa** alıp keldi. (306). **Ğáziyneshi** bunı **patshağa** xabar etti. (308). Biraq bir neshe jıldan beri Yusup atlı bir perzentin bóri jep qoyıp, sonıń pırağında órtenip, hesh adam menen isi bolmay, eger birew **arız** etse, **arızına** juwap bermey, bir shólistanlıqta qos dúzetip, kúni-túni Yusibim jılar eken, – dedi. (309). **Patsha** shorship oyanıp barlıq **jasawıl, aqsaqal, wázir, ulamalardı** jıynap, kórgen túsin bayan etti. (317). Tamamı, **ámeldar hám begler, xalıqlar** Yusupti Malik Rayannıń ornına **patsha** etip **taxtqa** mindirdi. (318). Mısır **shaxı** bizlerdiń sózimizge isenbey, Shamundı alıp qaldı, ol bizlerdi **jansız** dep kóp hálekledi, “atańızdan **nama** alıp keliń, jáne kishkene inińizdi de ákelip, sonda hárqanday muradıńız bolsa mennен pitedi” deydi. (323).

Juwmaqlap aytqanımızda “Yusup-Ziliyxa” dástanında bir qansha jámiyetlik-siyasiy terminlerdiń bar ekenligin kóriwimizge boladı. Bul tematikalıq topargá kiretuğın terminlerdiń basım kópshiligi qul iyelewshilik, patshalıq hám onıń basqarıw sistemalarına baylanıslı sózler bolıp tabıladı. Bul ese bizge sol dáwirdegi xalıqtıń jasaw jağdayı, tillik ózgeshelikleri, mádeniy qatnasıqları boyınsha bir qansha bahalı mağlıwmatlardı beredi. Sol táreplerin esapqa alıp, folklorlıq shıǵarmalardıń tilin úyreniw oğada áhmiyetli esaplanadı.

PAYDALANÍLGÁN ÁDEBIYATLAR

1. Jumashev X. Ana tilim – arim,namısım (Qaraqalpaq tiliniń jámiyetlik-siyasiy hám sociallıq-ekonomikalıq terminleriniń házirgi jaǵdayı hám onı jónlew ilajları). // Házirgi qaraqalpaq tili rawajlanıwınıń ayırım máseleleri. Nókis, “Bilim”, 1993.
2. D.Seytova, A.Pirniyazova, E.Fayzullaeva. Anglichansha-qaraqalpaqsha jámiyetlik siyasiy atamalar sózligi. Nókis, 1992.
3. E.Berdimuratov, A.Kamalov Jámiyetlik-siyasiy hám sociallıq-ekonomikalıq terminlerdiń russha-qaraqalpaqsha sózligi. Nókis, 1993.
4. Pirniyazova A, Smetullaeva Sh. Qaraqalpaq tiliniń jámiyetlik-siyasiy terminler sózligi. Nókis, “Qaraqalpaqstan”, 2018.
5. Пирниязова А. “Пути формирования и развития общественно-политической лексики в современном каракалпакском литературном языке”. Автореферат кандидатской диссертации. Ташкент, 1986.
6. Najimov A. Mustaqillik yillarida qoraqalpoq tili ijtimoiy-siyosiy leksikasining rivojlanishi. Filologiya fanlari boyicha falsafa doktori dissertatsiyasi avtoreferati. Nukus, 2021.
7. Қарақалпақ фольклоры (көп томлық). 43-56 томлар. -Нөкіс: Илим, 2012. 440 б.